

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DUPĂ COMUNISM: MOMENTE ȘI ASPECTE ALE SCHIMBĂRII*

Introducere

La aproape 35 de ani de la marea cotitură istorică produsă în 1989 prin prăbușirea regimului comunist, istoriografia română apare complet schimbată. Această schimbare nu este numai una tematică, de orizont și – cu unele limite – metodologică. Ea este și una de generație, deoarece marea majoritate a celor care o practică astăzi fie că sunt formați după revoluția din decembrie 1989, fie că – în cazul în care au fost educați, totuși, înainte de 1989 – nu mai păstrează vreun atașament mental sau intelectual față de perioada anterioară, schimbarea de regim găsimu-i foarte tineri și fără poziții instituționale sau de *status* în vechile structuri.

Aceste transformări s-au petrecut și, în același timp, au putut deveni posibile într-o lume supusă ea însăși, în același interval, unor prefaceri rapide și profunde, care au afectat (și continuă să o facă) toate experiențele intelectuale și de viață. Interdependențele economice tot mai complexe din lumea contemporană (care i-au consolidat și mai mult acesteia caracterul de „sistem mondial”, cum a definit-o, în anii '70 ai secolului trecut Immanuel Wallerstein, în cadrul unei teorii celebre, valabilă și astăzi), fenomenul inedit al migrațiilor masive de populație spre Europa și S. U. A. și cel al emigrării intraeuropene (ambele încurajate să ia amploare de mai sus-amintitele interdependențe), filosofia multiculturalismului (substituit pentru occidentalocentrismul tradițional și al naționalismelor autarhice de odinioară), proliferarea identităților de tot felul și, consecutiv, noua legitimitate (culturală, politică, civilă etc.) a conceptului de „minoritate” în (câteodată) cele mai neverosimile ipostaze – toate acestea (și multe altele) pe fondul unei adevărate explozii informaționale, provocată de o tehnologie digitală din ce în ce mai sofisticată și în continuă expansiune, nu puteau să lase neschimbată percepția colectivă despre timp; cu atât mai puțin, oglindirea acesteia în scris, prin istoriografie.

* Prezentul text constituie forma considerabil lărgită și pe alocuri revizuită a comunicării intitulate *Fetele lui Ianus: istoriografia română după comunism*, susținută la Congresul Național al Istoricilor Români (Iași, 29 august–2 septembrie 2018), în cadrul modului intitulat *Istoria României astăzi. Un bilanț istoriografic* din secțiunea a 3-a a Congresului.

Succint rezumate, prefacerile prin care a trecut scrisul istoric european în deceniile din urmă sub impactul transformărilor structurale mai sus enumerate sunt reductibile la trei aspecte interdependente: caracterul din ce în ce mai subiectiv al viziunilor despre trecut, multiplicarea lor și, în al treilea rând, fluiditatea (instabilitatea) interpretărilor deduse din ele. Este necesar să le analizăm, pe scurt, pe fiecare, pentru a înțelege influența pe care au avut-o și asupra istoriografiei noastre după 1989.

Contextul cultural (în genere, istoriografic) de la finele anilor '80 și din ultimul deceniu al secolului trecut a fost, în repetate rânduri, descris ca o „întoarcere a subiectului”¹. De origine franceză (*retour du sujet*), expresia este însă, improprie. Mai întâi, pentru că, în anii aceia tumultuoși, a avut loc o revenire în prim-plan nu atât a „subiectului”, cât a subiectivității, în toate formele și manifestările posibile. În al doilea rând, nu a fost vorba de o „întoarcere”: noțiunea de „subiect” nu fusese nicicând, metaforic vorbind, în „lumina reflectoarelor”, de unde ar fi fost precipitat evacuată, pentru a reveni spectaculos în atenția publicului, în maniera unei „întoarceri a refumatului”. Paradigma de gândire după care fusese interpretată, în cultura europeană, realitatea naturală și socială de la Lumini până astăzi (dacă nu și de mai înainte) nu rezervase niciodată „eu”-lui, „sinelui” sau individualității (cum vrem să-i spunem) mai mult decât un rol secund. În cadrul diferitelor interpretări referitoare la natură, societate și om, elaborate în spiritul evoluționismului și al ideii de progres, singularitățile umane nu fuseseră niciodată creditate cu o însemnătate aparte. Atât global, cât și în fiecare din compartimentele ei, lumea fusese imaginată ca fiind mișcată de norme „increate” și necesare, pe care oamenii le puteau, desigur, descoperi dar, în niciun caz, controla. Cel mult, li se puteau adapta.

Nu subiectivitatea, prin urmare, a constituit armătura acestui mod de gândire, ci, ca să spunem așa, *realismul obiectiv*, prin filtrul căruia lumea apărea ca o realitate *in sine*, independentă de subiectul cunoscător și dirijată de instanțe suverane (Divinitate, Rațiune, Legitate). Valabilă în filosofie și în științele „tari”, această schemă implicită de interpretare a fost, multă vreme, dominantă și în istorie. Istoricismul german și istoria pozitivistă în Franța au fost, în această privință, un bun exemplu: amândouă concepeau trecutul ca fiind un „dat” obiectiv, determinat de legități ce trebuiau descoperite, atent examinate și interpretate într-un sens evolutiv (cum preconizau historicismul hegelian și cel marxist), sau (în cazul pozitivismului) reconstituit „așa cum a fost”, ca o sumă de fapte „obiective” extrase din documente pe temeiul unei critici a veracității. Premisa subînțeleasă a ambelor concepții era neimplicarea cercetătorului: invitat să-și țină obiectul cercetării la distanță, acesta trebuia să-l trateze ca pe o realitate ontologică, independentă de orice subiectivitate. De aceea, răsturnarea de paradigmă intervenită la sfârșitul secolului trecut nu poate

¹ Reproduc aici, într-o formă puțin schimbată, considerațiile formulate în Alexandru-Florin Platon, „Ego-istoriile”: o analiză critică și o propunere, „Caiete de antropologie istorică”, anul XXII, nr. 1 (42), ianuarie-iunie 2023, p. 17-19.

fi caracterizată ca o „întoarcere a subiectului”. Mai potrivit este a vorbi despre ceea ce s-a petrecut atunci ca despre o erupție a subiectivității, în cele mai variate și, adesea, contradictorii forme care se pot imagina. Nimic nu pare a ilustra mai exact această uriașă inversare a polilor gândirii decât expresia prin care Paul Feyerabend și-a sintetizat anarhismul metodologic ce trebuia, în opinia lui, să înlocuiască schemele de cercetare ordonate și riguros compartimentate de până atunci: „anything goes” („merge orice”)². Într-o altă formulare, apropiată de aceea feyerabendiană, prefacerea spiritului public din acei ani ar putea fi descrisă ca o respingere totală a obiectivității. „Nimic nu este dat, totul se construiește, este fluid și se reconstruiește” – aceasta ar fi o bună deviză a acelei epoci de început a postmodernității, de la al cărei debut s-au scurs aproape patru decenii.

Pe lângă factorii de context, enumerați mai sus, o contribuție notabilă la impunerea noii paradigme a subiectivității în explorarea trecutului a avut-o și delegitimarea marxismului, în condițiile crizei de sistem a regimurilor comuniste din U. R. S. S. și din țările socialiste. Acest fenomen merită o discuție separată, care nu poate fi schițată aici. Este de-ajuns observația că această criză, tot mai acută începând cu penultimul deceniu al secolului trecut, a erodat iremediabil și viziunea teleologică pe care se construiseră din punct de vedere ideologic regimurile respective, ruinând și perspectiva progresistă, „legică” și obiectivistă asupra istoriei, inspirată de ea.

Generalizându-se ca perspectivă dominantă asupra istoriei, subiectivitatea s-a multiplicat exponențial în forma restituțiilor preponderent „memoriale” ale trecutului, încurajate să ia amploare de ceea ce, după implozia sistemului comunist, unora le-a părut a fi un „sfârșit al istoriei”.

Ilustrarea acestui concept se regăsește în cunoscutul eseu omonim al lui Francis Fukuyama³. Prin implicațiile sale, termenul a stârnit, imediat, vii controverse. Obiecțiile unanime cu care el a fost întâmpinat chiar de la lansare izvorau, de fapt, dintr-o neînțelegere majoră. Formula politologului american (e de discutat cât de inspirată!) a fost interpretată ca un „sfârșit al evoluției”, un fel de „stază” prelungită a mersului înainte al societăților. Fukuyama ar fi fost, poate, mai bine înțeles dacă ar fi folosit o expresie apropiată de aceea prin care François Hartog a caracterizat, un deceniu mai târziu, epoca inaugurată de implozia regimurilor comuniste: ca o schimbare a „regimului istoricității”⁴, a percepției subiective a timpului. Căci, printre altele, asta a însemnat rapida disoluție a regimurilor totalitare din Răsărit: dispariția din orizontul de așteptare al oamenilor a perspectivei „eschatologice” nutrită de comunism, adică a viitorului așa cum fusese acesta

² Paul Feyerabend, *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, Verso Books, London, 1975.

³ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992.

⁴ François Hartog, *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, Éditions du Seuil, Paris, Coll. «La Librairie du XXIe siècle», 2003.

prefigurată în secolul al XIX-lea de teoria marxistă a istoriei. În locul acestuia, în fața omenirii nu se mai afla decât întinderea de necuprins a prezentului, a unui prezent redevenit, prin implozia comunismului, uniform, adică democrat-liberal și capitalist, ca și mai înainte, fiind sortit să nu se mai schimbe vreodată în „altceva” mai bun, ci să dureze mereu. Acesta era, de fapt, pentru Francis Fukuyama „sfârșitul istoriei”.

Nici acest trecut, însă, nu mai era cel de odinioară, când principalul vector al timpului era viitorul și progresul promis de el. Locul trecutului global sau structural de dinainte, cel al civilizațiilor, al națiunilor și al marilor procese istorice a fost luat, treptat, de o multitudine de percepții memoriale ale duratei, fragmentare și puternic personalizate, în acord cu nenumăratele identități reticulare în care se descompuneau continuu marile solidarități etnice și sociale sub presiunea globalizării și a metisajelor culturale. Dimensiunea trecutului s-a adaptat, prin urmare, noilor scări de referință, fie individuale, fie (mai frecvent) de grup restrâns, trecutul însuși nemaifiind tratat decât într-o cheie subiectivă (ca „ego-istorie”, de pildă) și strict localizată (a orașului / satului / familiei etc.).

Ipostaza teoretică a acestei transformări a fost ceea ce s-a numit „turnura (cotitura) lingvistică”⁵. Aidoma restituțiilor memoriale, ea constituie încă o expresie (și cauză, totodată) a multiplicării viziunilor (implicit, a interpretărilor) subiective despre trecut.

Apărută la începutul anilor '80 ai veacului trecut, formula⁶ denotă astăzi schimbarea fundamentală a statutului epistemic al istoriei, deși, inițial, ea nu a avut nicio legătură cu istoriografia. Concepția sintetizată de această sintagmă s-a conturat, mai întâi, în filosofia limbajului. Potrivit acestei teorii, interpretarea diverselor aspecte ale realității era indisolubil legată de vehiculul ei lingvistic, sensurile și semnificațiile subsecvente fiind „impuse” nu de realitate, ci de discursul despre ea. Nu autorul „crea” interpretarea, ci filtrul ei, adică limba (limbajul) de exprimare. Particularitățile acesteia (sintactice, gramaticale, semantice) își puneau insidios amprenta asupra oricărui enunț, iar acest lucru era ineluctabil⁷.

Aplicată disciplinei istorice, această concepție (din care s-au născut, în anii '60-'70 ai secolului al XX-lea structuralismul lingvistic, textualismul și semiologia) afirma că ceea ce istoricul prezintă drept reconstituire (globală sau parțială) a trecutului, realizată prin cercetarea minuțioasă și critică a izvoarelor, nu reflectă acest trecut ca realitate ontologică. Întrucât este mediată stilistic de limbaj, în speță de o narațiune lexical construită, nu avem cum ști cât de fidelă, *per se*, este reconstituirea în raport cu obiectul ei de referință. Concluziile la care ajunge

⁵ Pentru fragmentul care urmează, v. din nou, Alexandru-Florin Platon, *op. cit., loc. cit.*, p. 19 *sqq.*

⁶ Datorată filosofului austro-american Gustav Bergmann, dar reactualizată de Richard Rorty, *The Linguistic Turn. Recent Essays in Philosophical Method*, Chicago, Chicago University Press, 1967 (*apud* Sabina Loriga, Jacques Revel, *Une histoire inquiète. Les historiens et le tournant linguistique*, EHEES, Éditions Gallimard, Éditions du Seuil, Paris, 2022, p. 114).

⁷ Sabina Loriga, Jacques Revel, *op. cit., passim.*

istoricul sunt determinate de felul în care acesta își construiește „povestea”, adevărul lor fiind, prin urmare, unul eminamente subiectiv, nicidecum impersonal sau universal valabil. De aceea, orice fragment de trecut poate fi povestit (și repovestit) în diferite moduri, toate perfect adevărate în individualitatea lor. Faptele – armătura trecutului – pot fi reale, dar ceea ce spun ele depinde de maniera în care sunt înlănțuite, cu alte cuvinte, de „intriga” povestirii⁸.

Enunțată la începutul deceniului 7 al veacului trecut, această perspectivă radicală și profund relativistă, care răsturna cele mai înrădăcinate certitudini epistemologice ale istoricilor, ștergând orice deosebire între istorie și literatură, este legată, genetic, de două nume: Paul Veyne în Franța și Hayden White în S.U.A. Introducerea „turnurii lingvistice” în istorie este pusă, de regulă, pe seama ultimului și a cărții sale, *Metahistory*, apărută în 1973⁹. De fapt, întâietatea trebuie să-i fie atribuită lui Veyne și celebrului său eseu (*Comment on écrit l'histoire*), publicat în 1971¹⁰, cu o *coda* consacrată contribuției „revoluționare” a lui Michel Foucault la reconceptualizarea istoriei, inserată într-o altă ediție a aceluiași volum. Pe moment, nici eseuul lui Veyne, nici cartea lui White nu au stârnit discuții. Prima reacție critică la *Metahistory* a venit abia în 1981, din partea lui Arnaldo Momigliano¹¹, dar nici ea nu a suscitat o dezbatere adevărată despre teoria subiectivistă a istoricului american (ca, de altfel, nici eseuul lui Veyne, un cercetător respectat al Antichității romane, dar considerat de *establishment*-ul istoriografic francez cam excentric, din cauza pozițiilor sale iconoclaste și a amicitiei indefectibile cu Foucault – idolul său). Polemica în jurul acestei chestiuni a început mai târziu, în primii ani după 1990, în contextul istoric și cultural menționat, care a potențat enorm accentul pe subiectivitate în – cum am spus – toate ipostazele ei. Dar, în afară de reafirmarea vechii convingeri despre caracterul istoriei ca o disciplină distinctă în constelația „umanoarelor”, cu o metodologie specifică, consensual validată de cei care o practicau, reacțiile anti-deconstructiviste, deși veneau din partea unor istorici de mare prestigiu¹², nu au șubrețit pozițiile emulilor relativismului epistemologic. Dimpotrivă, interpretarea elaborată a lui White și Veyne continuă, până astăzi, să fie

⁸ Pe larg despre „turnura (cotitura) lingvistică”, v. și Christian Delacroix, *Linguistic turn* în Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia et Nicolas Offenstadt (sous la direction de), *Historiographies. Concepts et débats*, I, Gallimard, Paris, 2010, coll. „Folio. Histoire”, p. 476–490.

⁹ Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1973.

¹⁰ Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire: essai d'épistémologie*, Éditions du Seuil, Paris, 1971.

¹¹ Arnaldo Momigliano, *The Rhetoric of History and the History of Rhetoric. On Hayden Whites's Tropes*, „Comparative Criticism. A Yearbook”, vol. 3, 1981.

¹² În această polemică s-au angajat Carlo Ginzburg, Edward P. Thomson, Lawrence Stone, Richard J. Evans, Georg Iggers, Roger Chartier, adică unele din personalitățile cele mai prestigioase ale istoriografiei momentului. Toți autorii, fără excepție, au criticat teoria lui White și relativismul metodologic indus de ea și de concepțiile lui Foucault, Derrida, Deleuze – adepții curentului desemnat în istoriografia nord-americană drept *French theory* (pentru referințe complete, vezi, din nou Sabina Loriga, Jacques Revel, *op. cit.*, p. 11, n. 4–5 și Christian Delacroix, *op. cit.*, loc. cit., p. 483–485).

extrem de populară, fiind tacit acceptată – nu în forma ei cea mai radicală, desigur – ca o limită inerentă a cunoașterii istorice.

Acesta este, pe scurt, cadrul referențial în care istoriografia română a ieșit la lumină după 1989.

* * *

Impactul schimbărilor prin care trecea conștiința istorică europeană în momentul în care România și societățile din Europa Centrală și de Răsărit s-au eliberat de regimul comunist nu s-a manifestat imediat după 1989. În România, cel puțin, a mai fost nevoie de câțiva ani pentru ca aceste schimbări să fie cunoscute și să-și facă simțite efectele. Până a începe discuția asupra evoluției istoriografiei noastre din momentul de după revoluția din decembrie, să facem, mai întâi, un arc imaginar peste timp până în prezent și să notăm în preambul că starea de fapt, actuală, a istoriei, de la care dorim să pornim se caracterizează, după opinia noastră – repede spus – prin distanța crescândă dintre practicanții istoriei ca disciplină și cei care o predau în școli, pe de o parte și societate, pe de altă parte.

Preocupările actuale ale istoricilor români nu par a mai fi integral consensuale cu ceea ce ne-am obișnuit să numim așteptările unei societăți, marcată, la rândul ei, de schimbări structurale. Indiciul cel mai vizibil al acestei disonanțe este ceea ce unii consideră a fi dezinteresul relativ al „spiritului public” pentru un trecut care pare a constitui din ce în ce mai puțin astăzi o sursă globală de inspirație pentru experimentele prezentului. Istoria nu mai este astăzi atât de populară ca în 1989 și nici nu mai are funcția identitară pe care o avea atunci (și înainte de acea dată). Conștiința istorică a societății noastre lasă impresia acută că nu mai este de natură să solidarizeze energiile colective în jurul unui proiect național federator. Este un fenomen imposibil de întrevăzut, necum de imaginat în anii turbulenți de după căderea comunismului.

Să fie acesta semnul unei „crize a istoriei”, notată și în alte părți¹³ ? Așa se pare, cum ne-au prevenit câteva din vocile cele mai autorizate ale istoriografiei române cu prilejul primului congres al istoricilor români, în urmă cu opt ani. S-a afirmat atunci că, aidoma „întregii societăți contemporane”, „istoria ... se află într-un moment de mare cumpănă”, tendința actuală fiind, peste tot în lume, de „ignorare a trecutului omenirii, a experienței de viață a comunităților, mai ales a celor naționale”¹⁴. Cauzele specific românești ale acestui fenomen general ar trebui căutate, potrivit opiniilor citate, atât în marile deficiențe ale sistemul educativ autohton¹⁵ și în proliferarea

¹³ V. Gérard Noiriel, *Sur la « crise » de l'histoire*, Belin, Paris, 1996.

¹⁴ Ioan-Aurel Pop, *Meseria de istoric la începutul mileniului al treilea* în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *Între pasiune și profesie. Istoriografia românească la început de mileniu*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, p. 25, 28.

¹⁵ Dinu C. Giurescu, *Școala astăzi în ibidem*, p. 52.

mediilor on-line de socializare (care ar cultiva o mentalitate prezenteistă, a-culturală și anistorică)¹⁶, cât și în derapajele interpretative din perioada comunismului. Cuplate cu exagerările post-decembriste în modul de raportare la trecut, datorate fie amatorismului, fie denigrării deliberate a valorilor și contribuțiilor istorice ale românilor¹⁷, aceste derapaje ar fi responsabile pentru mediocritatea actuală a interesului public pentru istorie. Tot ele ar fi fost potențate în efectele lor distructive de avântul științelor exacte, favorizate, mai peste tot în lume, în dauna culturii umaniste. Împreună cu numeroasele lucruri „decepcionante” petrecute după 1989 în societatea românească, această tendință ar fi făcut, și ea, să se accentueze „primejdiile în care se găsește [astăzi] profesiunea de istoric”¹⁸.

Chiar dacă excesiv de pesimiste, aceste considerații – care, de atunci (2016) și până astăzi, nu au mai fost repetate într-un asemenea cadru – par, în esența lor, verosimile. Cu toții „simțim” că istoria nu mai are astăzi nimbul de prestigiu din urmă cu trei-patru decenii și nici rezonanța socială cu care eram obișnuiți. Ea nu pare să mai deștepte pasiuni vocaționale și – cu excepția comemorărilor sau a unor prilejuri jubiliare – nu se mai bucură de atenția mai marilor zilei, care înainte vreme îi era asigurată.

Indică, totuși, aceste semne, cu adevărat, o „criză” (un termen care, oricum, ar trebui definit mai bine într-o asemenea corelație)? Sau este vorba, mai curînd, de o altă configurație a ceea ce numim „istorie”, care nu denotă neapărat un impas, ci o altă atitudine față de trecut? Întrebarea apare cu atât mai legitimă, cu cât – este iarăși o constatare ce poate fi făcută cu ochiul liber – istoria care se scrie (și chiar aceea care se învață astăzi în școlile și universitățile românești) nu mai seamănă aproape deloc cu aceea din anii de dinainte și de după revoluția din decembrie 1989. Dacă – așa cum am spus-o și cu un alt prilej¹⁹ – ne-am imagina chipul disciplinei noastre aîdoma figurii lui Ianus, partea luminoasă a acestui chip este imposibil de negat. Și atunci, de unde provine acest sentiment acut de neîmplinire? Ce anume îl nutrește?

Rândurile care urmează încearcă să formuleze un răspuns. Pretextul lor îl constituie următoarele interogații, aproape canonice pentru orice tentativă de bilanț:

- a) Cum au evoluat temele și metodele de cercetare ale scrisului istoric din România în ultimii 35 de ani?
- b) În ce fel au interacționat aceste evoluții cu cele ale contextului politic, social, cultural etc., local și european în ultimele decenii, la care ne-am referit în preambulul textului de față?

¹⁶ Ioan-Aurel Pop, *op. cit., loc. cit.*, p. 30.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30–32.

¹⁸ Dan Berindei, *Menirea istoriei*, în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *op. cit.*, p. 41.

¹⁹ Alexandru-Florin Platon, *Fețele lui Ianus: istoriografia română la sfârșit și început de secol* în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»”, III–IV, 2000–2001, Târgu-Mureș, p. 7–24.

- c) Sunt istoricii români și cei care se interesează de istoria românească și o practică din afara granițelor țării capabili să răspundă așteptărilor și marilor provocări ale prezentului? Mai este capabilă istoria să redevină un reper al „spiritului public” și dacă da, în ce condiții?

Aceste întrebări nu sunt noi. Într-o formă sau alta, ele au fost puse de mai multe ori până acum²⁰. Am făcut-o și noi, cu diferite prilejuri²¹. Faptul că de o bună bucată de vreme (mai exact, de un deceniu și ceva) asemenea reflecții nu mai cunosc intensitatea de altă dată, ci au devenit ocazionale²² pare și el elocvent pentru sentimentul de „criză” a disciplinei noastre, ce pare dominant în confreria istoricilor.

Nu pretendem să dăm un răspuns elaborat acestor interogații. Pentru a fi relevant, el ar trebui să țină cont de un complex de factori (epistemici, culturali, politici, naționali, internaționali etc.), prea numeroși pentru ceea ce se poate face într-un asemenea cadru. De altfel, am și spus că întrebările de mai sus nu constituie decât un pretext. Pe de altă parte, o analiză cu adevărat detaliată a fenomenului istoriografic din România în ultimele decenii ar trebui să integreze, pentru a fi relevantă, și alte elemente (evoluția instituțiilor producătoare de cunoaștere istorică, politicile culturale și educaționale, programele de finanțare a învățământului și cercetării istorice etc.), ceea ce depășește intenția rândurilor care urmează.

Ambiția noastră este infinit mai modestă. Ceea ce vom încerca să facem, fără pretenția exhaustivității, este o scurtă analiză de ansamblu a scrisului nostru istoric în deceniile care au trecut de la marea cotitură istorică din 1989, dar nu din unghiul producției istoriografice (care nu va fi totuși neglijată), cât al impactului său *identitar*. Opinia noastră – să o spunem din capul locului – este că sentimentul de „criză” a studiilor istorice în România contemporană nu este (poate) urmarea vreunui deficit calitativ global, cât a transformării a ceea ce Reinhart Koselleck a numit „câmpul experienței” colective²³, adică a modului de raportare la trecut al

²⁰ V. *inter alia* Șerban Papacostea, *Captive Clio: Romanian Historiography under Communist Rule*, „European History Quarterly”, vol. 26 (1996), p. 181–209; Gh. Platon, *La société roumaine et la gestion du passé historique*, „Nouvelles Études d’Histoire”, X, 2000. Publiées à l’occasion du XIXe Congrès International des Sciences Historiques, Oslo, 2000, p. 43–53; Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Institutul European, Iași, 2000; Gabriel Moisa, *Direcții și tendințe în istoriografia românească, 1989–2006*, Editura Universității din Oradea, 2007, cu trimiteri la mai multe studii asemănătoare (p. 9., n. 4 și 6). Pentru cea mai recentă analiză a istoriografiei române de după 1989, v. studiul foarte bine documentat, cu o bogată bibliografie la zi al Mirelei-Luminița Murgescu, *După 30 de ani... Schiță subiectivă și personală a istoriografiei românești postcomuniste* în Liliana Corobca (editor), *Panorama comunismului în România*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Editura Polirom, București, Iași, 2022, p. 539–549.

²¹ Alexandru-Florin Platon, *Valorizare națională și deschidere europeană în istoriografie. Cazul românesc*, „Dacia Literară”, nr. 1–2/1991 și 1–2/1992 ; idem, *Despre desincronizarea discursului istoriografic*, „Xenopoliana”. Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași, I, 1993, 1–4 (v. și *supra*, n. 6).

²² V., de exemplu, Al Zub, *Istoricism și conștiință de sine* în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *op. cit.*, p. 53–70 și textele deja menționate din același volum.

²³ Reinhart Koselleck, *Le Futur passé. Contribution à la sémantique des temps historiques*, Paris, Éditions de l’EHESS, 1990, *passim*; idem, *L’Expérience de l’histoire*, Gallimard/Seuil, Paris, 1997, *passim*.

societății noastre. Or, cum bine se știe, trecutul (*timpul*) modelează identitățile, atât individuale, cât și colective, care nu se pot niciodată concepe în afara duratei. Iar când percepția duratei se schimbă, acest lucru nu lasă neatins nici identitățile. Ceea ce susținem aici este că schimbările intervenite în „câmpul experienței” colective a românilor începând cu 1989 au dat naștere unei profunde *mutații identitare*, care se oglindește în statutul actual al istoriei ca disciplină științifică și, implicit, în felul în care sunt concepute astăzi rosturile ei cognitive și formative. Etapele și manifestările acestei mutații sunt succint detaliate în cele ce urmează.

Din acest unghi, trei ni se par a fi secvențele temporale care scandează evoluția istoriografiei române din 1989 până astăzi și, totodată, mutația identitară despre care am vorbit. Prima acoperă intervalul dintre decembrie 1989 și 1997, când a avut loc ceea ce, cu teme sau nu, s-a numit „cotitura de-mitologizantă”²⁴ provocată de apariția cărții lui Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*²⁵. Început prin acest eveniment editorial, al doilea moment se încheie în 2007. Este deceniul decisiv, când unitatea simbolică a trecutului, care începuse să se fisureze în perioada anterioară, se surpă definitiv, sub dublul impact al mai sus-citatei cărți și a „descoperirii” Holocaustului. Ultimele sale resturi dispar după 2007, data intrării României în Uniunea Europeană, când, după opinia noastră, începe al treilea și ultimul interstițiu, cu care suntem contemporani. Este intervalul când pasiunile colective din perioada precedentă se domolesc, controversile culturale încetează, iar istoria se îndepărtează, treptat, de centrul atenției publice. Să încercăm o privire mai îndeaproape a fiecărei perioade.

1) În comparație cu situația de astăzi a disciplinei istorice, anii de după decembrie 1989 apar, cumva, ireali. Una din trăsăturile marii efervescente publice de atunci (care frapează și acum), apărută în urma dispariției subite a oricărui constrângeri și nutrită de libertatea regăsită a cuvântului, a fost excepționalul interes pentru trecut. Cel recent mai ales, (trecutul antebelic și postbelic), stârnea o vie curiozitate, din cauza convingerii (perfect îndreptățite) că fusese falsificat, trebuind, așadar, restabilit în integritatea-i știrbită, dar, pe de altă parte, și pentru că ceea ce se credea atunci că reprezintă adevărata sa față începea să iasă la lumină, grație martorilor care mai trăiau și a publicării unui număr din ce în ce mai mare de documente (memorii, jurnale, corespondență etc.). Întreținut de o mass-media aflată ea însăși într-o continuă diversificare, acest „revizionism” istoriografic (înțeles ca o rescriere „sinceră” a întregii istorii²⁶ și, deopotrivă, ca restituire a „adevărului” despre personalități, evenimente și fenomene oculte sau falsificate în timpul

²⁴ „The demythologizing turn”, după expresia lui Dragoș Petrescu și a Cristinei Petrescu, *Mastering vs. Coming to Terms with the Past: A Critical Analysis of Post-Communist Romanian Historiography* în Sorin Antohi, Balázs Trencsenyi, Peter Apor (editors), *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*, Central European University Press, 2007, p. 323.

²⁵ București, Editura Humanitas, 1997.

²⁶ În sensul în care făcuto Florin Constantiniu în *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997.

comunismului) a constituit principalul factor de potențare a interesului general pentru istorie. Tot el a contribuit și la focalizarea acestui interes pe epoca interbelică, idealizată, cum bine ne amintim, ca o perioadă de apogeu a României, sub toate aspectele, de care prezentul post-comunist se voia legat printr-o continuitate restabilită. A contat mai puțin faptul că acest efort de reevaluare nu s-a tradus întotdeauna printr-o îmbunătățire a cunoașterii istorice, ci, cum a notat Ulf Brunnbauer, prin „inversiunea semantică a anumitor evenimente”²⁷ și personalități (exemplul cel mai cunoscut fiind mareșalul Ion Antonescu și rolul său în cel de-al doilea război mondial). Important de reținut ni se pare altceva: anume, că interesul pentru istorie și revizuirile istoriografice din anii de început ai post-comunismului arătau că trecutul, în *ansamblu*, continua să fie referentul mental al întregii societăți și, implicit, fundamentul stabil al unei identități ce continua, ca și înainte de 1989, să se decline colectiv.

Dacă încercăm să conceptualizăm acest fenomen în felul în care a făcut-o François Hartog prin ceea ce el a numit – cum am văzut – „regim de istoricitate”²⁸, putem spune că, în economia raportului cu timpul, societatea românească își proiecta prezentul „revoluționar” încă scurt și inform într-un trecut idealizat, alegându-și ca orizont al așteptărilor același viitor care fusese și al generației interbelice: (re)integrarea în Europa. Totul se înscria pe linia unui continuum temporal, față de care cei 44 de ani de regim comunist erau considerați ca o abatere de la „normalitate”.

Nici în această privință România nu făcea excepție de la o tendință comună țărilor din sud-estul Europei ieșite din robia totalitară. Cum a arătat același Ulf Brunnbauer, „externalizarea comunismului” și idealizarea trecutului apropiat au fost, într-o formă sau alta, trăsături dominante în toate societățile central- și sud-est europene la începutul anilor '90, fiind reperatele identităților naționale din această regiune.

Centrat pe trecutul apropiat, dar fără a neglija nici problematica altor epoci, scrisul istoric din primii ani de post-comunism a rămas fidel – cum s-a remarcat nu o dată – paradigmei naționale, în vigoare și până în 1989. Intactă a rămas și concepția care orientase cercetarea trecutului în comunism: una pur empirică, străină de orice reflecție teoretică și metodologică, în buna tradiție a secolului al XIX-lea și a primei jumătăți a secolului XX, care nu cunoscuse decât două asemenea încercări: teoria xenopoliană a istoriei²⁹ și *Generalitățile...* lui N. Iorga³⁰. Canonul empiric și „anti-speculativ” al istoriografiei noastre – care, la fel ca „genealogia” poporului și a

²⁷ Ulf Brunnbauer, *Introduction. (Re)Writing History in Southeast Europe* în idem (editor), *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, LIT Verlag, Münster, 2004, p. 29.

²⁸ *V. supra*, n. 5.

²⁹ A. D. Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, E. Leroux, Paris, 1899. Ediția a doua a apărut în 1908 la aceeași editură sub titlul *La théorie de l'histoire: des principes fondamentaux de l'histoire*.

³⁰ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice. Lecții de deschidere și cuvântări*, Editura a II-a, București, 1935 (ultima ediție i se datorează lui Andrei Pippidi și a apărut la Iași, la Editura Polirom, 1999, cu o notă asupra ediției de Victor Durnea).

națiunii, a fost, o vreme, comun tuturor istoriografiilor post-comuniste din Europa Centrală și de Sud-Est³¹ – era neschimbat și în 2007, constituind una din „vechile inerții” ale scrisului nostru istoric, cum îl caracterizau atunci Sorin Antohi³², Dragoș Petrescu și Cristina Petrescu³³, reiterând o concluzie formulată mai înainte și de Bogdan Murgescu³⁴. Mai degrabă decât să o înțeleagă și să o explice, autorii citați au fost înclinați să judece această paradigmă ca pe o carență. Alții au văzut în ea semnul unei „rezistențe la înnoire” și manifestarea „dezinteresului pentru renovarea domeniului [istoriografic]” din primii ani ai postcomunismului³⁵. Continuitatea aceleiași paradigme a fost considerată și o expresie a „rămânerii în urmă” a istoriografiei noastre „în raport cu evoluțiile postbelice ale disciplinei”³⁶.

Până la un punct, aceste aprecieri sunt corecte. Într-adevăr, „excesul național”³⁷ al istoriografiei române în perioada comunismului (și după aceea) a constituit, în unele privințe, un factor negativ, interzicând istoricilor noștri experimentele metodologice interdisciplinare și deschiderile tematice care i-ar fi racordat mai repede la tendințele europene (mai exact, apusene) ale momentului, ca, bunăoară, modelul „Analelor” franceze. Începută cu numai câțiva ani înainte de 1989, popularizarea acestui model în România nu avusese timpul necesar pentru a rodi în demersuri asemănătoare, deși unele schimbări determinate de influența sa începuseră să se facă simțite³⁸.

Persistența paradigmei naționale a istoriografiei noastre după 1989 trebuie tratată, totuși, cu mai puțină severitate. În primul rând, expresia însăși („paradigmă națională” sau „canon național”, cum i s-a mai spus) ar trebui explicată mai bine. Dacă prin ea se înțelege explorarea sistematică a trecutului național, în ansamblu, și încercarea de a explica și interpreta procesele, fenomenele și evenimentele care l-au caracterizat din perspective diferite, atunci această „paradigmă” sau „canon” nu are nimic negativ, mai ales dacă nu este străină nici de o perspectivă comparată, așa cum

³¹ Este constatarea făcută tot de Ulf Brunnbauer, *op. cit., loc. cit.*, p. 12-19.

³² Sorin Antohi, *Narratives Unbound: A Brief Introduction to Post-Communist Historical Studies* în Sorin Antohi, Balázs Trencsenyi, Peter Apor (editors), *op. cit.*, p. XII.

³³ Potrivit celor doi autori, „repudierea ideologiei” din istoria națională (în care amândoi au văzut una dintre principalele tendințe ale istoriografiei române de la începutul anilor '90) nu s-a conjugat cu o reconfigurare metodologică a disciplinei: „« Vechea » abordare a studiilor istorice – scriau ei – a rămas predominantă până astăzi [în 2007]. O distanțare decisivă față de paradigma tradițională în direcția unui tip de cercetare în studiile istorice specific științelor sociale nu a avut loc, acest eșec fiind ilustrat – încheie ei – de proiectul istoriei în 11 volume a istoriei României [realizat sub egida Academiei Române]” (*op. cit., loc. cit.*, p. 322).

³⁴ Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All Educațional, București, 2000, p. 40, 44.

³⁵ Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 12.

³⁶ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 46. „Tulburător – scrie autorul – este că nici una dintre școlile istorice majore de pe plan mondial ... nu a fost receptată pe deplin de istoricii români”.

³⁷ V. în acest sens studiile noastre citate *supra*, n. 19 și 21.

³⁸ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Editura Meridiane, București, 1990 (ediția a 2-a revăzută, cu postfețele semnate de Elena Bedreag și George Neagoe a apărut la Iași, la Editura Polirom, 2017).

s-a manifestat aceasta îndeosebi după 1989. Dacă, dimpotrivă, „paradigma națională” presupune introducerea unui sens prestabilit al evoluției, iar cercetarea împrumută ipostaza unei „genealogii” sumare a națiunii și a formelor sociale, economice și politice moderne ale dezvoltării, atunci, da, această paradigmă este nu numai restrictivă, ci și inadecvată.

Înainte de 1989, studiile noastre istorice au adoptat ambele modalități, prima – cea așa-zis „pozitivă” – regăsindu-se mai ales în institutele de specialitate și Facultățile de profil, a doua – strident naționalistă – fiind instrumentul propagandistic al național-comunismului, promovat, din punct de vedere instituțional, de Academia de Științe Sociale și Politice și de Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C. C. al P. C. R.

Faptul că și după 1989 acest model a rămas în vigoare (ne referim aici la versiunea lui științifică, pentru că aceea naționalist-comunistă s-a degradat după 1989 într-un autohtonism și mai strident) nu a fost întâmplător. Pe lângă faptul că schimbările în modul de abordare a trecutului sunt întotdeauna lente și anevoioase, depinzând enorm de contextul imediat, nu trebuie uitat un fapt esențial: modelul istoriografic cu care istoricii români ieșeau din comunism era investit cu prestigiul școlii istorice din perioada interbelică, iar continuarea lui după exemplul înaintașilor³⁹, fără stridențele ideologice și falsificările colportate de propagandiștii de partid, fusese considerată de majoritatea onestă a confreriei o formă mai mult decât onorabilă de supraviețuire intelectuală. În ciuda instrumentalizării sale de către regimul comunist, această paradigmă nu era resimțită de istoricii români, în 1989, ca un neajuns ce trebuia înlăturat. Epurată de reziduurile ideologice, propagandistice și protocroniste din anii precedenți, conservarea și dezvoltarea ei apăreau, prin urmare, perfect naturale⁴⁰.

Nu este o exagerare să se spună că puterea de necontestat a „canonului” național al istoriografiei române după 1989 se înrădăcina, de fapt, într-o *identitate colectivă*, a cărei piesă de rezistență era tocmai trecutul național. Este încă o explicație – poate aceea principală – a supraviețuirii sale tenace și după 1989⁴¹.

³⁹ Dintre care unii, precum Constantin C. Giurescu, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș și alții mai erau încă în viață și activi.

⁴⁰ Pentru continuitatea „canonului național” în istoriografie după 1989, v. și Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit. loc. cit.*, p. 541.

⁴¹ O mărturie despre cât de puternic împărtășită era această identitate în mediul istoricilor ardeleni înainte de 1989 este adusă de Katherine Verdery într-o carte publicată în 2018, după ce autoarea își examinase dosarul de urmărire operativă pe care i-l constituise poliția politică a regimului comunist („Securitatea”), pe parcursul repetatelor ei călătorii în România. Într-una din aceste călătorii – în 1984, la Cluj –, care avea drept scop cercetarea modului cum fusese receptată ideologia națională în mediile țărănimii române din Transilvania în sec. al XIX-lea, antropologa americană a avut surpriza să constate că sensul asociat de ea identității naționale, ca o apartenență *construită* cultural și condiționată din punct de vedere istoric era fundamental diferit de cel împărtășit de „mulți români (inclusiv mulți istorici)”, care vedeau în identitatea națională – scrie ea – „fundamentul existenței umane”. La fel,

Nu totul a continuat însă sub semnul imobilismului în acest prim interval de după revoluția din decembrie. În afară de începutul încă palid al diversificării studiilor istorice (despre care va fi vorba puțin mai târziu), cea dintâi mare schimbare care s-a produs acum a fost spargerea – am putea spune oficializată – a unității istoricilor. Clivajele în cadrul breslei apăruseră, de fapt, înainte de 1989, opunându-i pe specialiștii din universități și institutele de specialitate pseudo-istoricilor din aparatul ideologic și de propagandă al partidului. După revoluție, însă, fractura nu numai că s-a adâncit, dar și-a schimbat, prin noi afiliieri și excluderi, conformația, pierzându-și netezimea inițială. De o parte a baricadei au rămas foștii servitori ideologici ai ceaușismului, continuând să promoveze tezele cele mai radicale și politizate ale „național-comunismului”. Fără să fraternizeze cu ei, un alt grup, format din universitari și cercetători care se simțeau marginalizați în confrerie sau fuseseră excluși din ea a adoptat un naționalism „revizionist”, mai puțin strident ca al celorlalți, dar apropiat de al lor atât prin tentativa de reabilitare a unor figuri istorice contestate (Ion Antonescu), cât și prin opoziția ireductibilă față de minoritățile istorice (maghiari, evrei). La polul opus, a treia tabără, alcătuită din istorici fie marginalizați de fostul regim, fie care, fără a fi fost așa își păstraseră onorabilitatea, pleda pentru o amplă reformare a propriei discipline pe baza onestității științifice și a adevărului, în termenii declarației din 24 decembrie 1989 a grupului autointitulat al „istoricilor liberi”⁴². Analizând această scindare, istoricii Dragoș Petrescu și Cristina Petrescu au propus cu titlu de ipoteză interpretarea ei în termenii opoziției tradiționale în cultura noastră dintre „autohtoniști și occidentalizanți”⁴³. Mai verosimil, credem că ea ar trebui tratată ca una politică, fiind, de fapt, influențată de simpatiile fiecărui grup (fie pentru radicalismul naționalist al „României Mari”, fie pentru „calea de mijloc”, întruchipată de regimul

atunci când autoarea a pus în fruntea uneia din cărțile sale două *motto*-uri extrase din arsenalul imagologiei etnice, unul din ele, despre „felul de a fi” al românilor, considerat ofensator, acest lucru i-a atras dezaprobarea tuturor prietenilor ei din mediul intelectual clujean, care i-au reproșat eroarea. „Episodul – scrie Verdery – pune în lumină, în cazul asociaților mei intelectuali ...o preocupare permanentă și generalizată pentru identitatea românească, conform căreia această identitate merita în mod firesc poziția centrală pe care i-o acordau ei... Acest ... etnocentrism al unor oameni, dintre care unii călătoriseră mult și erau foarte citiți, îmi sugera că dădusem nu numai peste un sentiment de afront personal, ci peste un aspect profund înrădăcinat al ideilor naționale românești”. Episodul este semnificativ și pentru a înțelege cât de izolați erau, atunci, istoricii români de curente de idei care circulau în lumea euro-atlantică, precum cele deconstructiviste, perfect asimilate, în schimb, de antropologa americană (Katherine Verdery, *Viața mea ca „spioană”. Investigații dintr-un dosar de securitate*. Traducere din limba engleză de Anca Irina Ionescu, Editura Vremea, București, 2018, p. 168, 169 și urm., 179, pentru ultimul citat).

⁴² V. „Revista de istorie”, nr. 42, 1989.

⁴³ *Op. cit., loc. cit.*, p. 319. Mai exact, afirmă ei, scindarea – reapărută cu prilejul publicării sub egida Academiei a binecunoscutului tratat de istorie – i-ar fi opus pe istoricii „contemporanești”, ai secolului XX, perioada cea mai distorsionată din punct de vedere ideologic în timpul comunismului, celor cu preocupări pentru epocile mai vechi (p. 319–320).

lui Ion Iliescu, fie pentru cele două partide de centru-dreapta: liberal și național-țărănist, renăscute după 1989). Indiferent însă de opțiunea lor, toți istoricii români au continuat să îmbrățișeze, e drept, cu notabile diferențe de accent, canonul istoriografic național, cerința reformării disciplinei (de altfel, nicicând foarte clară și detaliată) trecând încet-încet în arierplan sau fiind redusă la un aspect pur etic și deontologic: a scrie „adevărat” despre ce nu fusese posibil înainte.

2) Acest „a scrie «adevărat»” despre trecut a fost grav clătinat în certitudinea sa absolută de cartea lui Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*. Textul istoricului bucureștean constituia ecoul tardiv al relativismului cognitiv, care, așa cum am văzut, nu mai era de mult o noutate în istoriografia occidentală. Printre istoricii români însă, efectul lui a fost seismic. Afirmând că orice interpretare istorică este fatalmente determinată atât de cel ce o formulează, cât și de contextul social-politic și cultural al elaborării sale, cartea lui Lucian Boia pune, de fapt, sub semnul întrebării validitatea însăși a „canonului” istoriografic național pe care se construiseră studiile istorice românești începând cu secolul al XIX-lea. Într-un mediu istoriografic încă izolat de curentele culturale europene, cum era cel românesc în primii ani de după comunism, și – cum s-a observat – care continua să perceapă „tradiția «națională»” a studiilor istorice ca „singura bază potențială pentru reînnoirea lor”⁴⁴, o asemenea concepție era, pur și simplu, inacceptabilă. Dar larga dezaprobare cu care a fost întâmpinat volumul de generațiile medii și vârstnice de istorici⁴⁵ nu s-a datorat numai perspectivei sale deconstructiviste. Retrospectiv vorbind, se poate spune că scandalul a fost sporit și de intuirea consecințelor profunde pe care le putea avea o asemenea apariție. Acum, după mai bine de un sfert de secol de la eveniment, lucrurile sunt mai clare: punând la îndoială adevărul absolut al trecutului, cartea lui Lucian Boia a provocat o breșă nu numai în certitudinile cognitive cu care se hrăniseră până atunci istoricii noștri, ci și în identitatea colectivă clădită pe aceste certitudini. Iar aprinsa controversă națională prilejuită, tot atunci (1999–2000), de introducerea manualelor școlare alternative de istorie – și, în primul rând, de cel apărut la editura Sigma⁴⁶, considerat „antinațional”, „subversiv” și demn de a fi „ars în piața publică”⁴⁷ – nu a făcut decât să o adâncească și mai mult. Trecutul națiunii încetase a mai fi unul singur.

„Cotitura de-mitologizantă” în istoriografia română și manualele alternative de istorie nu au fost însă singurele șocuri care au șubrezit bazele identității colective

⁴⁴ Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 324.

⁴⁵ Pentru reacțiile stârnite de cartea lui Lucian Boia și replicile pe care le-a primit, v., din nou, Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 542–543.

⁴⁶ Sorin Mitu (coordonator), Lucia Copoeru, Ovidiu Pecican, Virgiliu Țârău, Liviu Țârău, *Istorie. Manual pentru clasa a XI-a*, Editura Sigma, București, 2000.

⁴⁷ Caracterizarea manualului ca „antinațional” îi aparține lui Sergiu Nicolaescu. Tot el este cel ce a propus „arderea [sa] în piața publică”. Termenul „subversiv” este al lui Cristian Tudor Popescu (v. Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 366–367).

în România acelor ani. O contribuție la fel de importantă a avut-o, în acest sens, și „descoperirea” Holocaustului (*Shoah*).

Două au fost momentele care au marcat asumarea acestui fenomen de către conștiința publică românească⁴⁸. Cel dintâi coincide cu publicarea *Jurnalului* lui Mihail Sebastian⁴⁹ (1996), care a constituit, din toate punctele de vedere (literar, istoric, biografic), o revelație pentru publicul educat din România. El a declanșat prima mare dispută culturală din România post-decembristă, a cărei amploare a depășit polemica stârnită de cartea lui Lucian Boia și de manualele alternative de istorie. Inițial, controversa provocată de *Jurnal* – întezită și de apariția cărții Alexandrei Laignel-Lavastine (în 2002)⁵⁰ – s-a limitat numai la ceea ce dezvăluia acesta sub raportul afinităților profunde cu ideologia de extremă dreapta a cvasi-totalității membrilor marcanți ai tinerei generații de intelectuali din perioada interbelică și, în primul rând, a lui Mircea Eliade (care nu-și divulgase niciodată, după război, opțiunea de tinerețe). Ea a depășit însă foarte repede acest cadru biografic, ajungând să cuprindă o sferă mult mai largă de probleme, precum manifestările antisemite din societatea românească, rolul naționalismului interbelic în alimentarea unei stări de spirit xenofobe în numeroase compartimente ale societății și, nu în ultimul rând, soarta evreilor români în preajma și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Jurnalul lui Mihail Sebastian a generat în mediile intelectuale din România o veritabilă *prise de conscience*, accelerând procedurile care au condus, în anul 2003, la constituirea, din inițiativă prezidențială, a Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România, sub patronajul lui Elie Wiesel, laureat al Premiului Nobel pentru Pace. Finalizat un an mai târziu, *Raportul* Comisiei⁵¹ stabilea, fără putință de tăgadă, realitatea Holocaustului (*Shoah*-ului) în România și responsabilitatea în comiterea lui a statului român și a autorităților de atunci.

A fost cel de-al doilea moment care a marcat pătrunderea acestui eveniment în spiritul nostru public. Iar cartea lui Jean Ancel despre pogromul din iunie 1941 de la Iași⁵² – eveniment căruia *Raportul final* îi rezervase un capitol consistent – a desăvârșit-o.

⁴⁸ Pentru fragmentul care urmează, v. studiul nostru, *Holocaustul (Shoah-ul) în România: istorie și memorie*, în Carol Iancu, Alexandru-Florin Platon (coordonatori), *Pogromul de la Iași și Holocaustul în România / Le Pogrom de Iași et la Shoah en Roumanie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 195–205.

⁴⁹ Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*. Text îngrijit de Gabriela Omăt. Prefață și note de Leon Volovici. Traduceri de Alina Skultety, Editura Humanitas, București, 1996.

⁵⁰ Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Éliade, Ionesco. L'oubli du fascisme*, Paris, P. U. F., 2002 (v. și ediția în limba română: *Cioran, Eliade, Ionesco. Uitarea fascismului. Trei intelectuali români în vâltoarea secolului*. Traducere de Irina Mavrodin, Editura Est-Samuel Tastet Éditeur, 2004).

⁵¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final*. Președintele comisiei: Elie Wiesel. Editori: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Editura Polirom, Iași, 2004.

⁵² Jean Ancel, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*. Traducere de Carol Bines. Prefață de Yehuda Bauer, Yad Vashem, Editura Polirom, Tel Aviv, Iași, 2005.

Nu este greu să ne imaginăm ce efect a putut avea „descoperirea” Holocaustului (*Shoah*) asupra conștiinței istorice românești. Dovezile despre deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial și documentarea minuțioasă a discriminărilor și persecuțiilor la care fusese supusă această minoritate înainte și după 1939–1940 au subminat încă o certitudine pe care se clădise identitatea colectivă a românilor înainte de 1989: convingerea că țara noastră fusese singura din Europa care nu aplicase „soluția finală”⁵³, ci îi protejase pe evrei. În al doilea rând, arătând cât de largă fusese între cele două războaie mondiale influența extremismului, căruia nu i se putuseră sustrage nici personalitățile emblematică ale culturii române contemporane, „descoperirea” Holocaustului (*Shoah*) a ruinat iremediabil și „exemplaritatea” perioadei interbelice, pe care se întemeiasse istoria așa-zis „adevărată” a acestui interval.

Din perspectiva actuală, se poate ușor vedea cât de străini au fost istoricii din România de această importantă schimbare de optică. Mai bine spus, și de ea, pentru că nici acțiunea de deconstrucție a cărții lui Lucian Boia nu fusese o inițiativă a breslei sau a grupului ei reprezentativ (semnatarii apelului din decembrie 1989), ci a unui istoric mai degrabă necunoscut (pentru unii și marginal), care nu ieșise până atunci din tiparul convențional al unui specialist în istoriografie. Faptul că nu istoricii români au început dezbateră despre Holocaust și nu lor li s-a datorat schimbarea imaginii despre epoca interbelică a fost regretabil. Ar fi oare exagerat să spunem că această absență a afectat și credibilitatea disciplinei, odată cu cea a narațiunii asepticizate a trecutului, propusă de ea? Același efect pernicios l-a avut și negarea sau încercarea de banalizare a evenimentului de către o minoritate a istoricilor (cei din grupul fidel „național-comunismului”). Lectura tradițională a trecutului apropiat pe care aceștia continuau să o propună a adâncit confuzia publicului în privința interpretărilor istorice, ceea ce a afectat și mai mult încrederea în acest mod de cunoaștere și, până la urmă, legitimitatea însăși a disciplinei.

În concluzie, se poate afirma că atât „cotitura « de-mitologizantă »” inițiată de cartea lui Lucian Boia, cât și noua imagine a situației evreilor din România înainte și în timpul celui de-al doilea război mondial au spart unitatea discursului istoriografic național. Arătând că despre trecut se poate scrie în mai multe feluri și că interpretările acestuia, pe lângă subiectivitatea lor inerentă, puteau fi tributare

⁵³ „Excepționalismul” situației evreilor români în acest interval a fost una dintre cele mai mari mistificări ale trecutului apropiat, din anii postbelici. România nu era singura țară care procedase în acest mod. Cum a arătat o vastă anchetă întreprinsă în anii '90 de István Deák, Jan T. Gross și Tony Judt (*Procese în Europa. Al doilea război mondial și consecințele lui*. Traducere de Lucian Popescu, Editura Curtea Veche, București, 2003), cosmetizarea istoriei a fost un procedeu curent în Europa Centrală după cel de-al doilea război mondial, raporturile cu minoritatea evreiască fiind purificate de toate episoadele neconvenabile. Evenimentele care ieșeau din schema de interpretare – eminate pozitivă – prestabilită (precum masacrele și deportările din Basarabia și Bucovina sau pogromul de la Iași, în cazul României) au fost fie ascunse, fie puse pe seama aliaților germani și a unor „elemente” autohtone „declassate”. Victimele, la rândul lor, au suferit o „denominație”, menită să le facă uitată originea etnică.

diverselor interese politice și ideologice, cele două evenimente au întărit convingerea în „eterogenitatea, ambiguitatea și caracterul multi-dimensional al proceselor istorice”⁵⁴, până atunci imposibil de acceptat în istoriografia noastră. Surpând omogenitatea trecutului național, amândouă momentele au afectat iremediabil și identitatea colectivă construită pe el. La scurt timp după începutul noului mileniu, istoria pare a fi încetat a mai constitui un reper social și cultural al spiritului nostru public.

3) După 2007, ca urmare a intrării României în Uniunea Europeană și sub impactul acțiunii conjugate a mai multor factori internaționali și interni (accelerarea globalizării și multiculturalismului, multiplicarea clivajelor economice, culturale și generaționale din societatea românească, adâncirea inegalităților regionale, amploarea luată de fenomenul emigrărilor temporare sau definitive etc.), ceea ce mai supraviețuia din unitatea identitară întemeiată pe istoria națională a primit, foarte rapid, lovitura de grație. Paradoxal însă, pe un alt plan disciplina istorică a avut de câștigat. Cu toate că nici cartea lui Lucian Boia, nici „descoperirea” Holocaustului nu generaseră schimbări radicale în modul de tratare a trecutului, mai multe evoluții pozitive au început totuși, în acest domeniu, să devină evidente. Schițate încă din perioadele anterioare (1990–1997; 1997–2007), ele au fost accelerate de intrarea în scenă a unei noi generații de istorici, ajunsă la maturitate în epoca respectivă.

Schimbările din istoriografia română în cea de-a treia secvență temporală, începută în 2007, au fost două: o *considerabilă lărgire a perspectivelor și metodelor analitice*, dublată, în al doilea rând, de *extensiunea nu mai puțin importantă a orizontului tematic*.

Spre deosebire de anii de dinainte de 1989, când procesele și fenomenele istoriei românești erau tratate, în general, global și repetitiv ca expresii ale unor tendențialități prestabilite, examinarea lor a început acum, tot mai mult, să fie conjugată efectiv – nu formal, ca mai înainte, când accentul cădea, invariabil, tot pe factorii interni – cu contextul lor european (internațional). Modelul istoriografic interbelic, al „școlii critice”, nu fusese, nici el, străin de acest demers, cum ne-o arată – pentru a nu da decât un exemplu – studiile de istorie universală subscrise de Gheorghe I. Brătianu, perfect consensuale cu toate metodologiile istorice ale timpului. Acum însă, combinarea acestei perspective cu o cunoaștere din ce în ce mai bună a izvoarelor străine și cu metode interdisciplinare de anchetă (împrumutate din antropologie, științele politice, sociologie etc.) a rafinat substanțial analizele, cu rezultatul reevaluării critice a multor concluzii mai vechi. Geneza statelor medievale românești, moștenirea bizantină în Țările Române sau relațiile moldo-muntene și otomane intră în această categorie, dar ele sunt departe de a fi singulare.

⁵⁴ Ulf Brunnbauer, *op. cit., loc. cit.*, p. 29–30, care constată că această optică era, în acea epocă, o tendință comună în toate societățile din Europa Centrală și de Sud-Est.

Simultan cu această lărgire a perspectivelor și metodelor de anchetă, extensiunea orizontului tematic al cercetării a adus în prim-plan o multitudine de subiecte noi, care au reconfigurat complet studiile noastre istorice în ultimii ani. Repertorierea exhaustivă a acestor subiecte, oricât de importantă ar fi, este imposibilă în cadrul (fatalmente) restrâns al paginilor de față. Câteva semnalări pot fi, totuși, făcute⁵⁵.

Mai întâi, se cuvin evidențiate studiile de genealogie care, sub egida Comisiei de profil a Academiei Române au renăscut la Iași, atât în cadrul unor colocvii (ulterior Congrese), cât și al unei reviste de profil („Arhiva Genealogică”) și al unui nou institut (Institutul de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”), ambele având rolul de a sistematiza și orienta diversele preocupări în acest domeniu. O altă direcție este reprezentată de istoria evreilor, care, prin intermediul câtorva publicații nou înființate și al unor cărți și traduceri importante s-a definit în ultimele decenii, după integrarea Holocaustului în memoria colectivă românească, drept unul din câmpurile de cercetare cele mai semnificative pentru reînnoirea tematică – ocazional și metodologică – la care ne referim aici. Amândouă domeniile menționate sunt însă semnificative nu numai prin ceea ce reprezintă în sine, ca orizonturi noi de interes. Atât genealogia, cât și istoria evreilor – cărora li s-ar mai putea adăuga, însă, și alte preocupări noi, precum prosopografia elitelor intelectuale românești, istoria familiei și a femeii, a copilăriei etc. – sunt deopotrivă de grăitoare și pentru un câmp tematic mai larg – cel al *istoriei sociale*. Acesta revine, în ultimii ani, în chip tot mai evident, printre domeniile de interes ale specialiștilor noștri, după ce, în ultimul deceniu de regim comunist, fusese aproape complet uitat de istoria oficială (deși se bucurase de o atenție susținută în perioada dintre aprox. 1948 și 1975/78). Textele specifice istoriei sociale, publicate în ultimele decenii, numeroase și diverse, desfid – și ele – o enumerare, fie și sumară. Să spunem doar, că majoritatea lor s-au concentrat asupra elitelor boierești și a celor burgheze, îndeosebi negustorești, dar, cum au arătat-o câteva teze de doctorat și studii excelente, datorate atât școlii istorice clujene, cât și celei bucureștene, nu au ocolit nici lumea complexă a satului ardelean în secolele XVIII-XIX (explorată din unghiul sensibilităților și atitudinilor colective sau al raportului complex dintre națiune și confesiune), procesul de formare a intelectualității române din Banat și Transilvania în aceeași perioadă, apariția practicilor filantropice, ca expresii ale unei noi atitudini față de fenomenul social al paupertății sau viața cotidiană în epoca modernă și contemporană.

Trecerea în revistă a înnoirilor tematice despre care vorbim nu poate lăsa deoparte nici tentativele consistente de explorare a formelor simbolice și ideologice

⁵⁵ Pentru o foarte bună trecere în revistă sistematică a noilor direcții din istoriografia română din 1989 până în 2007, v., din nou, cartea lui Gabriel Moisa, *op. cit., passim*. În cele ce urmează, nu vom exemplifica înnoirile tematice și de metodă trecute în revistă cu titluri și nume de autori. Pe lângă faptul că o asemenea enumerare, oricât de largă ar fi, este sortită să rămână incompletă, ceea ce ne interesează în paginile de față este, exclusiv, reliefaarea tendințelor și aspectele generale ale schimbării.

de legitimare a puterii în Evul Mediu și epoca modernă și, de asemenea, nici inițiativele care au încercat, în anii din urmă, prin studii singulare, teze de doctorat sau proiecte colective de cercetare, să aclimatizeze și la noi subiecte de maxim interes – ca, bunăoară, istoria imaginarului, antropologia istorică, istoria culturii etc. –, îndelung explorate în alte spații istoriografice.

Nu trebuie, de asemenea, omise din această succintă înșiruire nici cercetările care au ca obiect perioada comunistă. Desfășurate sub egida atât a unor instituții de profil (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Istorie Recentă și, mai ales, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc), cât și a Facultăților și institutelor academice de cercetare, aceste studii conturează, deja, o direcție din ce în ce mai solidă de cercetare, marcată de contribuții notabile.

De reținut este faptul că laolaltă sau în parte, aceste tematici – care au devenit posibile în condițiile unui contact din ce în ce mai strâns al noilor generații de istorici români cu străinătatea și, pe de altă parte, pe temeiul unui acces din ce mai ușor la o amplă documentație bibliografică și arhivistică, facilitat de progresele rapide ale digitalizării – atestă o evidentă schimbare de optică asupra trecutului, în sensul concepției sale ca unul din ce în ce mai divers.

Bogăția și varietatea tematică a publicațiilor cu caracter istoric din această perioadă, dar și din cea anterioară, repertoriata, pentru intervalul 1998–2002 de Smaranda Vultur într-un amplu și minuțios studiu bibliografic⁵⁶ și, până în 2007, de Gabriel Moisa pe baza cercetării volumelor din *Bibliografia istorică a României*⁵⁷ (inițiative care au rămas, dacă nu ne înșelăm, singulare) dau seamă de această lărgire a orizontului istoriografic. În același timp însă, ele constituie și probele unei mutații semnificative a conștiinței istorice a epocii noastre, intrată sub zodia unui pluralism în continuă expansiune. Locul trecutului unic de odinioară a fost luat astăzi de o multitudine în creștere de recuperări memoriale, imposibil de declinat la unison. Este reversul inevitabil al mai sus-amintitei extensiuni a orizontului tematic al cercetării, care, pe lângă multe lucruri bune, a adus cu sine o fragmentare până la „microlitizare” a studiilor istorice (fenomen sesizat de Bogdan Murgescu încă de la începutul anilor '90)⁵⁸.

Aceasta ni se pare a fi una din principalele trăsături ale studiilor istorice actuale, prin care revenim la întrebarea pusă la început: trec aceste studii în România (și istoria, în ansamblu) printr-o criză? Unde ne aflăm în prezent? Preliminară textului de față, această interogație îl și încheie.

⁵⁶ Smaranda Vultur, *New Topics, New Tendencies and New Generations of Historians in Romanian Historiography* în Ulf Brunnbauer (editor), *op. cit.*, p. 261 sqq.

⁵⁷ *Op. cit.*, *passim*.

⁵⁸ Istoricul observa atunci „destrămarea unității câmpului istoriografic” și „tendința de atomizare a activităților științifice” (*op. cit.*, p. 47). Sub numele de „atomizare”, fragmentarea din ultimele decenii a câmpului istoriografic este consemnată și de Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 545 și urm.

Repede spus, criza nu ni se pare că există. Sau, dacă există, ea este criza unui anumit mod (tradițional?), încă împărtășit de unii profesioniști ai breslei, de a gândi și scrie istoria și de a-i concepe rosturile sociale, care, din motivele arătate la început, a devenit inadecvat în raport cu schimbările din societatea contemporană. Ca disciplină științifică, istoria nu se mai află în centrul interesului public ca înainte de 1989 și în primii ani de după comunism. De asemenea, ea nu mai constituie armătura identității noastre colective. Pe lângă motivele arătate la începutul și de-a lungul rândurilor de față, care țin de schimbarea perspectivei asupra trecutului, acest lucru se datorează, în principal, transformărilor structurale din societatea românească (prea multe chiar pentru a fi numai enumerate) – o societate din ce în ce mai diversă sub toate aspectele (economice, culturale, profesionale), aflată în continuă interacțiune cu lumea contemporană și supusă influențelor acesteia. Dar, dacă Istoria (cu majusculă) nu mai este ce era odată, nu înseamnă că interesul pentru trecut a dispărut din mentalitatea noastră. El este (și, cu siguranță, va fi mereu) foarte viu, dar îmbracă o altă formă: acum, el nu mai este unul dens și de prim-plan, situat în epicentrul „spiritului public”, ci fragmentat și „discret”, întrucât se manifestă în forme și cadre foarte variate și restrânse, la un nivel precumpănitor individual. Ce altceva – ca să dăm numai două exemple – denotă sumedeniile de monografii locale (de sate, orașe, instituții etc.) apărute în ultimii douăzeci de ani și ceva sau – încă rare la noi, dar nu de tot absente – istoriile care reconstituie experiențe de viață atât de personale și de subiective încât sunt, adesea, incomunicabile (ca cele semnate, în Franța, de Didier Eribon⁵⁹ sau de promotorii noii „ego-istorii”⁶⁰)? Fenomenul indică și „democratizarea” scrisului istoric într-o măsură nemaicunoscută până acum (dar cu urmări nu întotdeauna pozitive).

Latura negativă a acestei „democratizări” și a excesului de fragmentare a cercetărilor (sesizabilă, desigur, și în cercetările istoricilor profesioniști) constă în pierderea din vedere a ansamblului, în estomparea „panoramei trecutului” și implicit, a sensurilor / semnificațiilor (ca interpretări personale, desigur, nicidecum ca tendințe „obiective”) deduse din ea. Raritatea marilor sinteze de istorie și amânarea repetată a elaborării lor constituie un indiciu grăitor în acest sens. În istoriografia română din ultimele decenii lucrurile s-au întâmplat în felul în care Peter Niedermüller a caracterizat, mai demult, evoluția cercetărilor istorice din Europa Centrală și de Est: multiplicitatea reconstituirii „destinelor individuale și a universurilor particulare de viață a făcut invizibile problemele «cardinale»

⁵⁹ Didier Eribon, *Retour à Reims*, Fayard, Paris, 2009 (ediția a 2-a, Paris, Flammarion, 2018); idem, *Vie, vieillesse et mort d'une femme du peuple*, Flammarion, Paris, 2023.

⁶⁰ V. *inter alia*, Patrick Boucheron, *Faire profession d'historien*, Publications de la Sorbonne, Paris, 2016, coll. *Itinéraires*; Étienne Anheim, *Le travail de l'histoire*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 2018, coll. *Itinéraires*; François Foronda, *Les retours*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 2019, coll. *Itinéraires*; Christophe Prochasson, *Voyage d'un historien à l'intérieur de l'État*, Éditions Fayard, Paris, 2019; Michel Pastoureau, *Dernière visite chez le Roi Arthur. Histoire d'un premier livre*, Éditions du Seuil, Paris, 2023 etc.

[ale trecutului] și perspectiva istorică amplă”⁶¹. De aici, din incapacitatea istoriei de a mai extrage un sens colectiv al devenirii decurge, într-o anumită măsură, și erodarea legitimității sale sociale (și, oarecum, a celor care o practică).

La cele de mai sus se adaugă scăderea dramatică a nivelului dialogului profesional dintre istorici. Observată încă de la finele anilor '90⁶², solidaritatea precară a breslei (mai exact a profesioniștilor onești, care contează cu adevărat în această meserie) trebuia combătută – cum s-a propus atunci – atât prin consensul asupra unor principii deontologice și morale, cât și prin „încurajarea formelor instituționale de dezbatere profesională”, considerate, ambele, de o „însemnătate strategică” în evoluția meseriei de istoric⁶³. După aproape un sfert de secol de la enunțarea lor, aceste deziderate au rămas la fel de imperative. Mai mult, proliferarea accelerată din ultimii ani a imposturii științifice – fenomen incipient în anii de după Revoluție și chiar în urmă cu numai un deceniu – le ridică la rangul de cerințe absolute. Dacă există ceva ce amenință serios, actualmente, studiile istorice din România, acest lucru nu este nici precaritatea interesului public pentru disciplina noastră, nici diminuarea ponderii sale în școală, ci relativizarea standardelor de calitate ale profesiei noastre și aplicarea lor selectivă, conjugată cu rarefierea completă a spiritului critic și – de ce nu? – chiar autocritic.

În ciuda contextului instituțional, politic și cultural în care se dezvoltă o profesiune (iar în cazul istoriei, acest context nu este astăzi cel care ar trebui să fie), până la urmă, tot practicanții ei sunt responsabili pentru succesul sau eșecul profesiei respective. Vor fi, istoricii români, capabili să redea meseriei lor și lustrul moral de care are nevoie? Acest lucru depinde numai de ei.

⁶¹ *Apud* Ulf Brunnbauer, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 29.

⁶² *Cf.* Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 90.

⁶³ *Ibidem*, p. 47.